

Természet – hit – tudás

– Válaszok egy körkérdésre –

– *Mit jelent az Ön számára a természet és a környezet szó?*

Frank Éva: Vannak a világnak olyan jelenségei (a zene, a természet), amelyekkel – úgy érzem – bensőséges kapcsolatban vagyok, mert tudom, benne vagyok, bennem van, benne veszek levegőt; nélkülük a tiszta semmi lenne, mert a lét a nemlét felé tart. De ezeket a leglényegesebb jelenségeket nem szoktam fogalmivá tenni, mert nem hiszem, hogy akárcsak a magam számára elfogadhatóan le tudnám írni. Érdekelhet, hogyan működik egy rovar, egy szerkezet, egy vers, de ha azt akarom, hogy hasson rám, csak nézem, figyelem, olvasom – ők teszik a dolgukat.

Kézdy Edit: A természet a világnak egy olyan darabja, amelybe minden más élővel együtt magam is beletartozom. A „környezet” szó nem jelent számomra többet, mint amit az ökológiakönyvek idevágó fejezetei erről írnak.

Gyurkó János: A környezet szó értelmezésére számomra a legmegfelelőbb a rendszertani megközelítési mód, mely szerint a környezet az embert mint rendszert körülfogó közeg, amellyel folytonos, kölcsönös interaktív kapcsolatban van. Ilyen értelemben a természet, a teremtett világ a környezet döntő, lényeges eleme, amelytől életünk, fennmaradásunk függ. A környezet fogalmába beletartozónak tartom a természet átalakított, konstruált részét, a ráépülő művi környezetet, valamint, nem kevésbé, a természethez kötődő, abból kiemelkedő ember szerveződéseit, a társadalmi környezetet.

Zsolnai László: A természet (nature) az ember által többé-kevésbé érintetlen, nem az ember által kontrollált bioszféra vagy annak valamely szegmense. Ezzel szemben a környezet (environment) az ember befolyásolta, ember szabályozta természetdarab, az ember által átalakított „természet”.

Szűcs Ferenc: A természet szót teológusként legalább kétféle jelentéssel használom. Először a fizisz és natura szavak elsődleges jelentésének megfelelően annak a való világnak megjelölésére, amelyet nem az ember alkotott (creatura), és amelynek maga is része.

De egy másik, a köznapi szóhasználattal is egybecsengő filozófiai, teológiai jelentése is van a szónak, amennyiben törvényszerűségek és tulajdonságok állandóságát is értjük rajta. Így beszélünk például emberi természetről, megromlott természetről stb.

A környezet szó számomra tágabb jelentésű, amennyiben ez már magában foglalja az ember által alkotott úgynevezett „második vagy mesterséges természet”, a kultúrát is. Emberi, tárgyi, szellemi kapcsolatok összessége ez, amelyet legtöbbször nem érzékelünk tudatosan, ha a kapcsolatok harmonikusan működnek, de mindig megvisek, ha a rend felborul, ha a káosz erői jelennek meg a kozmoszban.

Kamarás István: Környezetem mindaz, ami körülveszi énem: szűkebb és tágabb környezetem, ahol éppen vagyok, ahol leggyakrabban vagyok és ahol

lehetnek; frásztalom, könyveim, szeretteim, akikkel együtt lakom, Kelenföld, a hazám, Szarajevo, Paraguay, a még el nem olvasott könyvek és a még nem látott filmek, emlékeim, álmaim, vágyaim, társaim, tanítványaim, az emberi társadalom különböző csoportjai, a bioszféra és a nooszféra. A természet: kaktuszom, panelházunk fáraóhangyái, a ház előtti fenyők, a távoli kacsacsőrű emlős és dolmányos hangyász, a lég és az űr. Ámbár abban azért nem vagyok egészen biztos, hogy mennyiben természet (vagyis tisztán természet) az erdő (útjaival és az erdőgazdálkodással), kutya (szobatisztaságra és szolgaságra szoktatva), a tenger (az olajszennyeződéssel), a kaktuszom (sivatag helyett cserépbén), a kacsacsőrű emlős (gyomrában a stronciummal) és az űr (űrhajóssal vegyítve).

Nánási Irén: Mint minden szónak a jelentése, a természet és a környezet szavaké is, történetileg változik. A mai jelentésnek megvannak a gyökerei a keleti kultúrákban, a görög-római kultúrában vagy a tudományos igényű ökológiai szemléletet körvonalázó *A. von Humboldt* munkáiban.

A természet fogalma magában foglalja azokat a folyamatokat, amelyeket nem az ember hozott létre: szűkebb értelemben a geoszféra-bioszféra folyamatait, tágabb értelemben a világmindenség öröktől fogva létező folyamatait, valamint az emberi lét biológiai oldalát. Nem ellenpólusa tehát az ember/társadalom fogalmának, mert az ember – létének biológiai összetevőivel – szerves része.

Az más kérdés, hogy az absztrakt fogalmi gondolkodás kialakulása eltávolodás a természeti folyamatoktól kettős értelemben is. Először az absztrakt fogalmi gondolkodás elszakadás a megtapasztalható világtól, mely lehetővé teszi a folyamatok, pontosabb, átfogóbb megismerését. Másfelől ugyanakkor az zsidó-keresztény kultúrájú ember túldimenzionálta vagy abszolutizálta a sajátos logikai formát öltő absztrakt fogalmi gondolkodás jelentőségét. Önállósította, elszakította az individuum idegfiziológiai folyamataitól és a külső természeti folyamatoktól.

Az absztrakt fogalmi gondolkodás léte ellenére az ember szerves része a természetnek. Közvetítő rendszereket (tárgyi eszközök, nyelv, intézmények, értékrend) létrehozva viszonylagos önállóságra tett ugyan szert, de ez a viszonylagos önállóság nem természetenkívüliség. Lehetőségei a természeti korlátok – a geoszféra-bioszféra – és az emberi biológikum törvényei között léteznek, mert a természeti folyamatoknak ontológiai prioritása van minden emberi tevékenységgel szemben.

A környezet szónak többféle jelentése van attól függően, hogy a köznapi tudat szintjén vagy a tudományokban használjuk-e. Az egyes tudományok környezetfogalma is mást-mást takar. Az ökológiai, humánökológiai környezetfogalom nem értelmezhető úgy, ahogyan a köznapi tudat szintjén megjelenik: a különböző élettelen és élő feltételek összessége. Ugyanis a belső feltételek, az élőlények mindenkori állapota is befolyásolja azt, hogy melyek a ténylegesen ható külső tényezők. Ezért a környezet szó jelentésének értelmezése önmagában nem lehetséges. A ténylegesen ható külső faktorok és az e hatások alatt álló anyagcsere-változók együttes vizsgálata szükséges az ökológiai környezetfogalom definiálásához. Azaz az ökológiai környezet és az élőlény túróképesége elválaszthatatlan. Az élőlény és a környezet kapcsolata kölcsönviszony, nem csupán a környezet hat az élőlényre, minden élőlény maga teremt saját környezetét. Az ember helyzete anyiban különbözik a többi élőlénytől, hogy a ténylegesen ható természeti tényezők mellett a pszichés és a szociális faktorok is beletartoznak környezetébe.

Uhrman Iván: A természet végső soron mindannak az összességét jelenti, ami a Földön nem az ember tevékenysége nyomán jött létre: tehát a homoksvatagot és a kopár sziklavidéket is. Ám a természetnek civilizált emberek közötti kultuszában

mindenekelőtt azt értik e szón, ami szép is benne: a dús növénytakarót és állatvilágot.

Környezet alatt mindazon elemek összességét értjük, amelyek bármely élőlényt vagy élettelen objektumot körülvesznek. Eredetileg ez is magától értetődően a természet része volt, még az ősember barlangja is. Ahogyan az ember civilizálódik, fokozatosan szeparálja környezetét a természettől, s ezzel együtt nő nosztalgija is az iránt. (Történelmileg ez már a hellenisztikus korban kimutatható a bukolikus költők műveiben.)

Agócs József: A természet, a környezet (és a világ, az élet, az isten) szóval eddig azt az ismeretlen valamit neveztük meg, amelyről az eddigi és jelenlegi tudományok, filozófiák és vallások kiszakított részleteket, hiányos és torz vetületeket vizsgáltak az emberi piacra (meghatározóan pénzt) termelő gazdaság hatékonyabbá tételére, a káros hatások és következmények igazolására, a vizsgálatokat végzők önigazolására. A hagyományos célú és szemléletű tudományok, filozófiák és vallások ebből következően csak azt mondják meg, hogy mivé lehet(ett) szétszedni a valóságot, hogy milyen világ következik vágyálmainkból, hogy mi fejezhető ki az ismeretlenből formális és elvont fogalomrendszereink segítségével.

A természet, a környezet szerveződési szintjeiről, az egyes szintek belső szerkezetéről, organiztikus tulajdonságairól, külső és belső létfeltételeiről, mértékéről, a kifejezéséhez szükséges fogalomrendszerekről, az ember helyéről és szerepéről csak az utóbbi negyven év szellemi forradalma tett föl kérdéseket, s adott rájuk válaszokat. A végeredményt jelentő, mintegy tizenöt éves örvényrendszer-elmélet csak azért nem közismert még, mert az új gondolatoktól való félelem s a velük szembeni erőszak ma nem a szerzők és műveik megegyezésében, hanem a téma elhallgatásában, elfojtásában, az elavult hagyományok további erőltetésében nyilvánul meg.

A természet és a környezet hiánytalan és megbízható, mert ellenőrzött előfeltételeken alapuló (örvényrendszer szemléletű) képét felvázoló tanulmányból azt lehet kiemelni, hogy ez a kép egymásbanfoglaltsági hierarchiát mutat a valóság minden szerveződési szintjére nézve. A földi élet például egyetlen harmadfokú (háromfokozatú) organizmus: első fokon az élőlények (populációi, társadalmi), másodfokon az ökoszisztémák, harmadfokon pedig a bioszféra. Ember egyede számára a társadalom az első fokú belső környezet, az ökoszisztéma a másodfokú belső környezet, s a bioszféra a harmadfokú belső környezet. Külső környezet a bioszféra külső környezete, azaz a világűr és a litoszféra.

Az élőlény-populációk együttműködése és szerkezete az ökoszisztémák élelmi hálózatnak nevezett, motor funkciójú katalizátorhálózatán (és nem „társulásán”) belül, s az ökoszisztémák együttműködése a bioszféra külső gerjesztésű örvényrendszerén belül analóg a sejten belüli katalizátorhálózat (DNS, enzim membrán) molekuláinak együttműködésével és szerkezetével.

Az emberi működés eddig vagy vírusrázkórával analóg (kórokozó, parazita jellegű), vagy fejletlenségéből következő (lárvaszerű), vagy cél- és irányítvesztésből következő (ösztönös), természet és környezet elleni működés volt, s még ma is az. Emiatt a tartós létezés feltételeit jelentő egészséges, ép, tiszta természet és környezet ma már nem létezik, legfőképpen hiányos, töredékes, szennyezett formában, és szinte védtelenül állunk szemben a létfeltételekben egyre szegényebb külső környezettel. A belső, az élő környezet felújítása, újjáépítése, regenerációjának segítése azonban talán még lehetséges, ha időben és mindenütt hozzákezdünk.

Lányi András: A természet a kultúra kontrasztfogalma. Azóta beszélünk természetről, amióta az ember megkülönbözteti magát és magateremtette világát

„hátterétől”. Azóta van tehát, amióta pusztítjuk. Van, mert pusztul. S mert részei vagyunk, vele pusztulunk magunk is.

Környezeten rendszerint az élővilágot értjük, melynek együttműködésen és kölcsönösségen alapuló rendjével kibékíthetetlen ellentmondásba került egyéni céltudattól vezérelt, uralomra és használatra beállított magatartásunk, az egész technológiai civilizáció a maga töredékes, abszurd ésszerűségével. A környezet a rendszerrelvű gondolkodás fogalma. A környezetével dinamikus csereviszonyban álló, tehát nyitott rendszer képes belső állapotát szuverén módon szabályozni. Az ember azért képes szabad örendelkezésre, mert függ környezetétől. Szabadsága így nem jelentheti a környezeti adottságok pusztá erőforrásként való kiaknázását (vulgo: a természet leigázását, uralmat a „másik” felett). A szabadság azt jelenti, hogy amilyen mértékben képesek vagyunk tudatosan alakítani viszonyunkat környezetünkhez, olyan mértékben felelősek is vagyunk érte. A környezet fogalmának elemzése végső soron a természet rendje és az erkölcs rendje közti összefüggés felismeréséhez vezet – transzcendens közvetítés nélkül.

– *Lát-e a természet és az ember viszonyában valamilyen mélyülő válságot, vagy pedig ez minden kornak a sajátja volt?*

Kamarás István: Különböző korok és kultúrák esetében más és más az ember és a természet közötti kapcsolat. Tarthatják istennek, félelmetesnek, szépnek, hasznosnak, leigázandónak, partnernek, kozmosznak. Úgy tűnik, hogy a mi euro-amerikai kultúránkban a válság mélyül, miközben a viszony tudatosodik, s ennek eredményeképpen a nyersanyagbánya ismét „természetes” természet, ismét kozmosz, ismét „szent” lehet az ember szemében.

Gyurkó János: A természet és az ember viszonyában mélyülő válságot látok, mivel az ember vagy inkább az emberi társadalom tudományos és műszaki felkészültsége révén, valamint a technokrata és fogyasztói, azaz leszűkített értelmezésű haladás igényétől vezette képtelen vált a természet súlyos károsítására, elpusztítására. Bár korábban is törekedett a természet erőinek kihasználására, sokszor rablógazdálkodással, de képességei, képességerősítői még nem voltak alkalmasak a végzetes pusztításra.

Frank Éva: A természet és az ember viszonyában természetesen nincs válság. Mert viszony sincs. Bármiféle viszony emberi kategória. Az ember viszonyulása a természethez mindig önhitt volt. Mindig úgy vélte, ez olyan valami, amit le kell győznie; úgy vélte, a természet legyőzhető, és éppen az ember van erre hivatva. Nagy önhittségében nem szokta észrevenni az apró-cseprő figyelmeztető jeleket, mint egy özönvíz, egy sivatag kialakulása, egy atomrobbanás.

Zsolnai László: Az ember és a természet viszonyában súlyosan mélyülő válság tapasztalható. Az ember mindig harcolt a természettel, korunkban azonban ez a harc drámai méreteket öltött, új, veszélyes dimenziókban jelentkezik. Mára az ember a fajok szuperpredátorává, a természeti ökoszisztémák drasztikus átalakítóivá és a természeti folyamatok nagy manipulátorává vált.¹

Szűcs Ferenc: Természet és ember viszonyának örök irodalmi szimbóluma lehet Hemingway Az öreg halász és a tenger című ismert műve vagy Babits Mihály ezen sorai: „A hal Jónásnak fáj, s Jónás fáj a halnak...”. Nem kell azért ezt a viszonyt túlságosan idealizálni. Különösen nem lehet a természethez való visszatérés illúzióját etikai vagy társadalmi modellté tenni, mert ezzel esetleg a farkastörvényeket is igazolni lehet.

¹ Lásd részletesebben *Juhász-Nagy Pál-Zsolnai László: Homo nonsapiens*, 2000. 1992. március 3–5. old.

Mélyülő válságról legfeljebb azért lehet beszélni, mert technikai eszközeink megváltoztak, az előző korokhoz képest megnöttek a lehetőségeink a pusztításra. Ettől veszélyesebb minden beavatkozásunk a természetbe, és emiatt lenne szükség nagyobb felelősségre.

Agócs József: Az ember megjelenése néhány millió évvel ezelőtt a bioszféra válságának megnyilvánulása volt, amely a Föld kihűléséből, a jégkorszakokból, a létfeltételek fogyatkozásából következett. Az eddigi emberi tevékenység, mint fejlődésbeli kitérő, tovább fokozta a létfeltételek fogyását. A létfeltételek külső környezeti eredetű fogyásának s a belső környezet ember általi szétrombolásának eddig csak helyi katasztrófákban megnyilvánuló következményei most váltanak át globális, a bioszféra egészét érintő, a földi élet végét okozó katasztrófába. A természetvédelem lassította ugyan e katasztrófa kiteljesedését, lehetővé tett ugyan egy kis időnyerést, hogy felismerhessük és megérthessük, mi is a teendő, de ez az idő is elfogyott már.

Nánási Irén: Az ökológiai krízis a természet és az ember viszonyában történetileg mélyülő válság következménye. A homo sapiens kialakulásától kezdve pusztítja természeti környezetét. Az egyes korszakok között csak a pusztítás mértékében van különbség. A természet-ember viszonyban három nagy fordulat követhető nyomon, amelyek alapvető változást hoztak, illetőleg kell hogy hozzanak e viszonyban. Ezek a mezőgazdálkodó társadalmak létrejötte, az ipari társadalmak szerveződése és az információs társadalom, a természettel való megbékélés időszaka.

A mezőgazdálkodó társadalmak (Mezopotámia, Egyiptom, India, Kína, a görög-római és középkori keresztény kultúra) is hagytak maradandó „sebeket” a bioszféra-bioszféra folyamatain, de a természet tisztelete, a kímélet volt rájuk jellemzőbb. Ennek okai a létmódban és az e létmóddal összefüggő természetszemléletben, értékrendben keresendők. A mezőgazdálkodó társadalmak között – hasonlóságaik mellett – jelentős különbségek mutathatók ki. Témánk szempontjából lényeges az, hogy azok a szemléleti és értékrendbeli problémák, amelyek az ökológiai krízishez vezettek, a görög kultúrának kezdődtek el a természet leértékelésével, az ember intellektuális képességei szerepének túhangsúlyozásával.

Folytatódott ez a folyamat a zsidó-keresztény kultúrában a világmindenségnek lényegüket tekintve összemérhetetlen létezőkre hasadásával, transzcendens értékrend feltételezésével. A gyakorlati következmény – a növekvő természetpusztítás és önpusztítás – az ipari társadalmak szerveződésének sajátja. Az ipari tevékenység szükségletei, az urbanizációval széthulló természetes kapcsolatok, az értékrendváltás, a modern (specializálódott) szaktudományok kialakulása mind hozzájárultak e pusztításhoz. Megjegyezve azt, hogy az ipari társadalom szerveződése, ezzel együtt a modern természettudományok kialakulása, kétarcú folyamat: értékteremtő és természetpusztító egyszerre. A modern természettudományok kialakulása az ökológiai látásmód elvesztésével járt, lényeges tényezője volt az ész mindenhatóságába vetett hitnek és az ezzel összefüggő voluntarista természetátalakításnak. Ugyanakkor a modern természettudományok tették lehetővé a geoszféra-bioszféra globális folyamatainak feltérképezését, hozzájárultak a tudományos igényű ökológia létrejöttéhez.

Napjaink ökológiai krízise közepette is reménykednünk kell abban, hogy lesz a természet-ember viszonyában egy harmadik fordulópontra: a természettel való megbékélés, a bioszférába való visszailleszkedés időszaka. Más reális választása a homo sapiensnek aligha van.

Uhrman Iván: A válság egyidős az emberré válás kezdetével, de ez nem mond ellene annak, hogy azóta folyamatosan mélyül s egyre rohamosabbá válik – századunk második felére érte el a katasztrófális, végére pedig alighanem a jövételhetetlen szintet. Az úgynevezett „természeti egyensúly” jövételhetetlenül felborult az ember megjelenésével. Az ember a kőbaltától az atomreaktorokig és műholdakig mind agresszívan provokálja a természetet, az pedig mind súlyosabb visszacsapásokra kényszerül.

Lányi András: Melyek azok a vonásai civilizációnknak, amelyek elmélyítették ezt a válságot? A tudás fölcserélése az információval, az igazságé a hatékonysággal, a szabadságé a fogyasztással, a felelőssége a haszonnal, a szervezeté a mechanizmussal, a személyé az egóval, a munkálkodásé a gépies robottal, a fejlődésé a növekedéssel, a minőségé a mennyiséggel.

Valamint az is, hogy fajunk biológiai értelemben vett „hontalanságát” a végletekig vittük: nem kötődünk semmiféle saját környezethez, nem érezzük és nem őrizzük a biotóp, a nyelv, a kultúra életető, megtartó közösségét.

- Vajon szükségképpen kísérte az emberiség történelmét a természet önző kihasználása; lehet-e egyáltalán önzetlenül kihasználni vagy akár csak használni? Van-e értelme az önzés és önzetlenség ellentétének a természettel kapcsolatban?

Szűcs Ferenc: Az önzés etikai minősítés, amely az emberi magatartásra nézve elmarasztaló, ezért nem tartom szerencsésnek a természet használásával, illetve kihasználásával kapcsolatban előfőltétként alkalmazni. Ugyanilyen szubjektív a „használni”, „kihasználni” szavak értelmezése is. Hiszen bizonyos értelemben maga a természet is ezeken a törvényeken és kölcsönhatásokon alapul. Az utilitarizmusnak teljes kizárása egy pantheista misztika alapján olyan tagadása lenne minden technikának, amit csak az engedhet meg magának, aki nemcsak repülőgépre, de lovas kocsira sem ül fel. Az önzés helyett inkább a gátlatlanság vagy a felelőtlenség szavakat használnám, amelyeknek a természettel kapcsolatos magatartásunkban is van értelme.

Agócs József: Az önzés és az önzetlenség ellentétének a természettel kapcsolatban csak úgy van értelme, ha „az önző kihasználás” egyoldalú előnyök erőltetését (vírusszerű működést, parazita életmódot, a bioszféra élettelenítését) jelenti. Az „önzetlenség” tartalma pedig a kölcsönös előnyökön alapuló viszony: ökoszisztéma- és bioszfératenyésztésnek, az orvosi működésnek, éltetésnek felel meg, ahogy a többi populáció is ilyenfajta önzetlen működést folytat.

Az önzés, az önuralom hiánya eddig szükségszerű, elkerülhetetlen volt, mert csak most szereztük meg – az örvényrendszer-elmélet megtalálásával, a DNS-program megértésével – az önzetlenséghez, az önuralomhoz szükséges ismereteket, azt, hogy mivel szemben milyen irányban, milyen mértékben, mikor és hogyan kell uralkodnunk önmagunkon. (Képességünk ehhez nyilván nagyon régóta rendelkezésünkre áll már.)

Uhrman Iván: Önzés és önzetlenség etikai kategóriák, tehát csakis ember és ember között vehetők fel és követelhető meg az utóbbi. A természetben belül ennek nincs értelme. Az önzés ott magától értetődő küzdelmet jelent a fennmaradásért, az önzetlenség pedig életképtelenséget. Ebből következően az embertől sem lehetett volna várni a természettel szemben önzetlenséget. A jól felfogott önzés jegyében viszont tartozott volna jobban gazdálkodni annak javaival, kevésbé brutálisan és mohón kihasználni. Az ember azonban e szempontból tragikusan rövidlátónak és elbizakodottnak mutatkozott. Egyszerűen nem tudta elképzelni, hogy a tiszta levegő, víz, ózon stb. nem áll rendelkezésére végtelen mennyiségben.

Zsolnai László: Az önzés (selfishness) olyan cselekvési motívum, amely szerint a cselekvő csak a saját hasznát igyekszik növelni, tekintet nélkül másokra. Az önzetlenség (altruism) ellenben olyan cselekvési motívum, amely szerint a cselekvő csak a mások hasznát nézi, tekintet nélkül önmagára. A tradicionális gazdálkodást egészen nagyapáink koráig az jellemezte, hogy tiszteletben tartotta, nem sértette a természeti ökoszisztémák alapvető funkcióit és struktúráit. Megőrző erőforrás-használat volt ez, csak a többletet, a fölösleget vette el a természettől, s amit oda visszajuttatott, az feldolgozható, abszorbeálható volt a természet által. Ezt a stratégiát intelligens önzetlenségnek nevezhetjük, amely egyfajta életképes kompromisszumot valósít meg a természet java és az emberek java között. Ezzel szemben a modern gazdálkodást a természettel szembeni kíméletlen önzés, a természet tökéletes kihasználása jellemzi. A természet semmibevétele persze nem tartható fenn sokáig. A természeti ökoszisztémák rohamos összeomlása és a drasztikus, negatív természeti visszahatások (ózonlyuk, globális felmelegedés) rá fogják kényszeríteni az emberiséget a természet iránti önzetlenségre – persze iszonyatos szenvedések árán.

Kamarás István: Mindenféle viszonyulásunk enre vonatkoztatott, így önzővé is válhat. Minél szabadabb és felnőttebb az ember, annál inkább visszaélhet bármivel. Ez mindenfajta – buberi értelemben vett – Én–Az kapcsolatot fenyegethet, s csak az Én–Te kapcsolatok igazán önzetlenek. Buberi értelemben nem lehet önzetlenül használni, mert a használat tipikusan Én–Az viszony. Ez is létrejöhet minimális vagy kevés önzéssel, az Én–Te kapcsolat viszont – mert találkozás, feltárlókozás, rácsodálkozás egysége – mentes lehet az önzéstől.

Nánási Irén: A természet önző kihasználása szükségképpen kísérté és kíséri még ma is az emberiség történelmét. De nem azért, ami az etológiai, szociobiológiai szakirodalomban gyakran olvasható, nevezetesen, mert az ember biológiai természeténél fogva önző lény. Ez egy rendkívül kényelmes önfelmentő, felelősségelhárító ideológia, az összes negatív következményével. Az újszülött születése pillanatában sem nem önző, sem nem önzetlen. Van és gondozásra szorul. Az önzés vagy önzetlenség tanulás eredménye és értékrendtől függ. A lényeg az, hogy mit tekint az ember önértéknek és mit önmaga számára valónak, tételez-e fel értékkülönbséget a természeti folyamatok és önmaga között. Nagyon lényeges ebből a szempontból az, hogy az értéketalonja immanens-e vagy transzcendens. Az alapvető szemléleti problémák azokban a kultúrákban és akkor kezdődnek, ahol és amikor az ember önmagát vagy egy transzcendens létezőt tekint mércének és figyelmen kívül hagyja a természeti törvényeket. Ez az önértékelési zavar a görög-római kultúrában kezdődött. A harmóniaeszményen belül megjelent az egység hasadása: a világmindenségnek az örök, tökéletes tiszta szellemi létre és a változó, tökéletlen természeti folyamatokra való hasadása. A test és a lélek elválasztása, valamint az ember szellemi képességeinek túlértékelése megbontotta a természet-ember egységét.

Nagyon lényeges mozzanata a homo sapiens önértékelési zavarának az a zsidó-keresztény hit, amely szerint az ember Isten képmása. Mint ilyen, alapvetően különbözik a többi természeti létezőtől. Az egység hasadása teljessé vált. Egyik oldalon a semmi által nem korlátozott, abszolút szabad akarattal teremtő Isten, a másikon a létében és működésében Istentől függő, alá-fölérendeltségi viszonyokat tartalmazó teremtett világ, benne az emberi lét teljes polarizációja, a test és a lélek abszolút szétválasztása. Egyik oldalon a természet, a másikon a szabad akarattal bíró ember, aki az alacsonyabb rendű élőlényekkel egybe nem vehető módon fejezi ki az Istenhez való hasonlóságát. Uralomra rendelgetett, ugyanakkor alárendelt, kiszolgáltatott. Az emberi létnek ez a kettőssége, valamint az a keresztény hit, mely szerint Isten abszolút autonómiáját és az ember szabad akaratát a természeti

törvények nem korlátozzák, szemléleti kiindulópontja a voluntarista természetátalakításnak, az önző természethasználatnak. Ezt a tényt nem befolyásolja az sem, hogy a természet feletti uralom jelentheti a megművelést, megőrzést és a rablógazdálkodást egyaránt, valamint az sem, hogy a keresztény hit elveszi a természettől az önértéket.

A természetszemléletben, értékrendben bekövetkezett változásnak azonban sem a görög-római kultúrában, sem a középkori keresztény kultúrában nem voltak természeti folyamatokat globálisan érintő kihatásai, noha maradandó lokális természetkárosodás mindkét kultúrában kimutatható. Az értékzavar, önértékelési zavar elkezdődött. Ez a folyamat az ipari társadalmak szerveződésével folytatódott és felerősödött, immár szembetűnő gyakorlati következményekkel. Isten mindenhatósága helyére az ész és a nevelés mindenhatósága lépett. A külső természetet és az emberi biológiumot az emberi tevékenység kimeríthetetlen erőforrásaként kezelték. A rablógazdálkodás, a természet önző kihasználása a XVIII. századtól fokozatosan globálissá vált. A transzcendens értékek helyét a földi értékek veszik át, csak hogy ez az értékrend merőben különbözik a keleti kultúrák és a görög-római kultúra természettisztelő értékrendjétől, mert az értékhierarchia csúcán a gazdasági haszon áll. Valamint a természet korlátlan kihasználásának „alátámasztására”, motiválására megszületik az „értelmes önzésnek” mint természeti adottságnak a gondolata.

A megoldás kulcsa szemléleti és értékrendbeli: annak tudomásulvétele a gyakorlati tevékenységben, hogy az ember a természet szerves része, egy a létezők közül. Igaz, jelenlegi tudásunk szerint ő az egyetlen, akiben tudatosulnak a folyamatok. Ez azonban nem jogosítja fel a természet feletti uralomra, hanem kötelez. A természet, a kulturális örökség és önmaga iránti felelőssége körét bővíti.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az önzés és önzetlenség fogalom párnak van értelme a természettel összefüggésben is. Önzetlenül kihasználni semmit nem lehet, hiszen a kihasználás eleve tartalmazza az önzés mozzanatát. A használat szóval kapcsolatban pedig az a probléma, hogy egyoldalú viszonyt sejtet. Amit használnak, az passzív, elszívja a hatást. A homo sapiensnek, ha életben akar maradni, nem használnia kell a természetet, hanem benne kell élnie, igazodnia kell a természeti törvényekhez, illeszkednie kell a geoszféra-bioszféra folyamataihoz.

Kézdy Edit: Sajnos hajlok arra a gondolatra, hogy a biológiai létét meghaladott (a Paradicsomból kiűzetett) ember szükségképpen hagyta el, használja ki a természetet. Az „önző” fogalom helyett inkább azt mondanám, hogy a helyzetéhez képest nem látom elég okosnak az embert.

Lányi András: Önzésen kétféle dolgot érthetünk. Az első, az önfenntartás parancsa (a magunk javának szolgálat), együttműködésre és egészséges önkorlátozásra készítet. Azok a kultúrák bizonyultak képesnek a tartós fennmaradásra, melyek ennek megfelelő magatartást alakítottak ki egyedeikben. Merőben más a helyzet a mai ember egoizmusával. Ez nemcsak a faj fennmaradása szempontjából diszfunkcionális, hanem az egyén személyiségét is felszámolja. A személyes vonásaitól megfosztott, következképp kapcsolatkeptelen és örömtudatlan, logikai szubjektum költség-haszon elvű működése a társadalmi szolgáltatások piacán – íme, ez volna a modern egoizmus. Célja: az eszközök, azaz minél több tárgy és berendezés elhasználása (hulladékká alakítása) a birtoklás időleges illúziójával. Eredménye: hatékony eszközzé formálja önmagát és másokat.

Gyurkó János: A természettel való együttélése során az ember mindig törekedett a természet önző kihasználására. Úgy érzem, hogy az önzés végigkísérte az embert történelme során, és mindig is közrejátszott abban, hogy környezetétől, a természettől és embertársaitól elidegenedett. Ugyanakkor a természettel való

harmonikus együttélés mindig is alapvető emberi érdek volt, most is az. Tehát a józan önzés, az érdekek helyes felismerése a természet értelmes használatához és nem szűk látókörű kihasználásához vezet. Éppen ezért nem is annyira az önzés és önzetlenség ellentétpárjáról beszélnek, hanem annak elismeréséről, hogy ami a természetnek jó, az nekem is jó.

Frank Éva: Hogy az emberiség történelmét a természet kihasználására törekvés kísérte, ez tény. Hogy szűkséggéppen-e? Ez a kérdés már valószínűleg értelmetlen, mint ahogy ellentmondás az „önzetlenül használni, kihasználni” határozós szerkezet. A természettel kapcsolatban nyilván nincs értelme az önzés-önzetlenség ellentétpárnak, mivel tudás az önzésről-önzetlenségről, úgy gondolom – újra – csak az embernek van. Az emberi cselekvéssel kapcsolatban természetesen jogos a kérdés. Válaszoltak is már rá:

„Nézz a furfangos csecsemőre:
bömböl, hogy szánassa magát,
de míg mosolyog az emlőre,
növeszti körmét és fogát.”

(József Attila)

- Lát-e, vall-e olyan értékrendet (értékhierarchiát), amelybe a természet, az ember és az ember alkotásai beletartoznak, szemlélhetők-e ezek egyazon módon? Van-e értelme ebben a vonatkozásban a szent és profán kifejezések használatának? Ha igen: szent-e a természet?

Gyurkó János: Nem hiszem, hogy a természetet, az embert és az ember alkotásait az értékhierarchia különböző szintjeire kellene állítanunk. A fontos éppen a kapcsolatuk, egymástól való kölcsönös függőségük hangsúlyozása. *Mircea Eliade* „Szent és Profán” ellentétpárja elgondolkoztató. Felfogásom inkább *Boda László* erkölcsoteológiai gondolatmenetét követi. Eszerint Isten a szentség teljessége, és ő szólítja fel népet arra, hogy „legyetek szentek, mivel én szent vagyok!”. A szentségre való törekvés tehát az ember törekvése az istenközelségre, és ez a legteljesebb módon a teremtett világ közösségében, azaz az emberi és természeti közösség egységében valósulhat meg.

Kézy Edit: Szent az, ami Istennel kapcsolatban áll. Eszerint nemcsak a természet szent, hanem az ember, sőt az ember alkotásai is azok. Profán az, amiről nehéz belátnunk, hogy szent.

Nánási Irén: Látok és vallok olyan értékrendet, amelybe a természet, az ember és az ember alkotásai egyaránt beletartoznak. Ez az értékrend azonban nem köthető egy történelmi időszakhoz, egy kultúrkörhöz, egy kultúrkör bizonyos eleméhez (pl. a valláshoz, a tudományhoz stb.). A különböző kultúrákban történetileg felhalmozódott örökségről van szó. Az egyénnek magának kell felépítenie ezekből az értékekből saját értékrendjét. Ebben az értékrend szempontjából is képlekeny világban a családnak és az iskolának nem az az alapvető feladata, hogy csak egyfajta értékrend kizárólagosságát deklarálja és azt ráerőszakolja az egyénre. Fel kell mutatni a különféle kultúrák értékeit abból a célból, hogy az egyén maga építhesse fel értékrendjét. A napjainkban olyannyira szűkséges toleranciának, autonómiának és felelősségvállalásnak ez elemi feltétele. Az értékek szempontjából a természet, az ember és az ember alkotásai szemlélhetők és kezelhetők egyazon módon, nevezetesen önértékként. Tevékenységünkben ezen értékek érvényesülésében a kompromisszumkeresés a fontos.

Az értékhierarchia csúcán az önértékek állnak. Ezek: a geoszféra-bioszféra folyamatai, a bioszféra diverzitása, az ember személyisége, létének biológiai,

pszichológiai, szociális oldala, az évezredek alatt felhalmozódott kulturális örökség, a gazdasági haszon mint a jóllét (nem pusztán a jólét) egyik fontos tényezője.

Ebben az összefüggésben nincs értelme a szent és a profán kifejezéseknek. A hívő ember számára, legyen buddhista, keresztény vagy bármilyen más vallás követője, természetisztelete, természetszeretete vallásos hiten alapul. Számára mint Isten teremtménye szent a természet. A nem vallásos ember természetisztelete természettudományos ismereteken nyugszik. Számára a természeti folyamatoknak ontológiai prioritása van minden emberi tevékenységgel szemben. Ebben az összefüggésben nem az a lényeg, hogy ki hogyan jut el a természet tiszteletéhez. A végeredmény a fontos. Engedjessék meg az egyénnek az, hogy végre maga döntse el és nyíltan, a megbélyegzés veszélye nélkül vállalhassa: a természethez, az embertársaihoz való viszonyát meghatározó értékrendjének kialakításában szüksége van-e Istenre, vallásos hitre, ha igen, milyenre, vagy nincs szüksége.

Frank Éva: Használni-kihasználni, uralkodni-birtokolni szoros rokonértelműségben vannak. Vajon lehet-e birtoklástudat nélkül uralkodni; használni valamit, valakit, anélkül, hogy kihasználánk?

Melyik a tágabb fogalom: a természet vagy a környezet? Tágabb: a környezet, mert benne van a természet is, az én is. Tágabb: a természet, mert ennek része az ember alkotva világ is, és az embertől függetlenül létező univerzum, melynek része az én is.

A természet, az ember, az ember alkotásai szemlélhetők egyazon módon is – ez pusztán a szemléletől függ. Mint ahogy az is, mit jelent az „egyazon mód”. Ez is, az is, amazok is vizsgálhatják tudományosan, közelíthetik a vallás nézőpontjából, tudomásul vehetik a mindennapok partikularitásában, ábrázolhatják is, befogadhatják is művészi élményként. Az emberiség számára valószínűleg semmi sem „szent”, az egyén számára lehet az. Sőt! Talán éppen attól lesz emberi az ember, ha képes a „szent” megsejtésére:

„Könnycsepp – egy hangya ivott belőle,
eltűnődve nézi benne arcát
és mostan nem tud dolgozni tőle.”

Szűcs Ferenc: A zsidó-keresztény világ- és emberszemlélet szerint valóban van értékhierarchia a teremtményi létben. Az ember – ha nem is a teremtés koronája – istenképisége folytán mégis a teremtett világ élén álló, sajátos helyzetű teremtmény. Noha élőlény a fűszál és a madár is, Jézus tanítása szerint az ember mégis drágább ezeknél. Az ember világa, személyisége tehát nem lentről, idősebb teremtménytársaihoz való viszonyából érthető meg, hanem fentről, Istennek hozzá való viszonyából. Ebben a rendben igaz az is, hogy „több az élet”, mint a fizikai-biológiai létezés. Ebbe a többé tartozik az ember szellemi alkotásainak összessége is.

A szent és profán ebben az összefüggésben nem a vallásos és nem vallásos szféra megkülönböztetése, hanem egy szemléletmódé. Lehet a természetet is – noha nem Isten – áhítatosan is megközelíteni. Ezt teszi az irodalomban a tájlíra, és a laboratórium is válhat oratóriummá, ha a benne kutató számára a csodák felfedezése történik, amint azt például *Einstein* vagy *Szent-Györgyi Albert* vallomásaiban halljuk.

Zsolnai László: A nem antropocentrikus világszemléletek (például a buddhizmus, a taoizmus) alkalmasak arra, hogy mellérendelten szemléljék a természetet az egyik oldalon és az embert alkotásaival a másik oldalon. Ez nem jelenti az emberi jelleg tagadását, sőt! Önmagunkat a természet sajátos teremtményének kell tekintenünk, de el kell ismernünk a természeti létezők másságát. A természetnek ontológiai elsőbbsége van az emberrel szemben. Ez azt jelenti, hogy a

természet létezhet ember nélkül, de megfordítva nem: az ember nem élhet a természet nélkül. Nem mondhatjuk így: „én és az anyám”, csak úgy: „az anyám és én”. A helyes sorrend tehát: természet és ember, nem pedig fordítva!²

Kamarás István: Egyfelől minden szentnek tekinthető, mert minden a létből részesedik. Másfelől a keresztény ember számára az egyedül szent Teremtőhöz képest a teremtmények nem úgy szentek, mint más kultúrákban. Imádni nem kell őket, csodálni, értékelnéi és óvni igen. Lehet azonban kutatni és felhasználni is, tudva, hogy mindez nem a miénk, hogy ránk bízott, hogy felelősek vagyunk érte.

Agócs József: Az emberi társadalmak és egyének azon, eddig rejtve maradt vagy éppen elfojtott képességeik szerint értékesek a bioszféra, az ökoszisztémák, a többi élőlény-populáció s rajtuk keresztül a jövő emberi nemzedékek számára, amelyek kifejlesztésével és alkalmazásával föl lehet váltani az ellenműködést együttműködésre, a földi életet fenyegető közös veszélyek fölismerésére és elhárítására, tartós létezési feltételeink előállítására. Technikánk s egyéb alkotásaink aszerint értékesek, hogy alkalmasak-e bioszféraunk optimális állapotának újjáépítésére, a regeneráció segítésére s az ép, egészséges állapot fönntartására. Elméleteink, természet-, környezet-, világ- és istenképeink vagy aszerint értékesek, hogy adnak-e hiánytalan és ellentmondásmentes képet a valóságról, vagy ha nem is adnak, de a bennük (tévesen) értelmezett tény- és összefüggésrészletek, valamint a tévedésekből való okulás révén alapanyagot szolgáltatnak az eddigi részeredmények szintézisére, új keretbe foglalására, a minden szempontnak megfelelő világkép kialakításához.

Ember számára csak az a bioszféraállapot lehet végső érték és szentség, amely a tartós létezés minden feltételének megfelel és maximális tartalékokkal is rendelkezik. Értéktelen, igénytelen, profán stb. jelzőkkel a biztosan be nem vált kísérleteket illethetjük.

Lányi András: Ha más nem, az ökológiai katasztrófa arra tanít bennünket, hogy igyekezzünk egységben szemlélni a történelem világát a természet világával; e kettő halalos egymásrautaltsága mindennapos tapasztalatunkká lett.

A szimbolikus környezet ökológiája (humánökológia) megerősíti a huszadik századi bölcelet két alapvető – meglehetősen kevésbé méltányolt – felismerését. Ezek szerint: értékválasztásaink elsődlegesen ismereteinkhez képest; és nem a megegyezés teremt közösséget, hanem a közösség megléte (a kölcsönös megértésbe vetett bizalom) teszi lehetővé a megegyezést, valamint az értelmes különbözést is.

Ezekre az elvekre koherens értékrend építhető, mely nem áll ellentmondásban a keresztény-európai kultúrhagyomány alapvető értékeivel, köztük a felvilágosodás és a modernitás vezéreszméivel.

Uhrman Iván: Ember vagyok, tehát értelmetlen volna az ember alkotásait tagadnom, ezek kiiktatását jelölnöm meg a probléma megoldásaként. Ha az emberré válás nem következik be, úgy a természeti egyensúly épségben marad, de nem születik *Homérosz*, *Shakespeare*, *Mozart* stb. Akinek szemében ez megérte volna, az nem is ember. Másfelől viszont fel kell ismerni a természet értékét is: minél menthetlenebbnek látszik, annál inkább. A szent és profán kifejezéseket itt nem érzem helyénvalónak. Vallásos világnézet szerint a természet is, a civilizáció is mutatkozhat egyaránt szentnek is, profánnak is, attól függően, hogyan viszonyul (vagy viszonyítják őt mások) a szentség fő hordozóihoz. A természet lehet például a profán bűnök jelképe (*Carmina Burana*) és Isten hatalmának bizonyítéka (*Assisi Szent Ferenc*).

² Lásd erről: *Zsolnai László: Mit ér az ökológia, ha magyar?* Bp., 1987. Közgazdasági és Jogi Kiadó, és *Juhász-Nagy Pál: Természet és ember.* Bp., 1993. Gondolat Kiadó.

- Mi az értelme Ön szerint annak a sokszor idézett és alighanem sokszor félreértett bibliai idézetnek, hogy: „Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtásotok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön csúszó, mászó mindenféle állatokon.” (Ter. 1,28) Helyes, ha bármín is uralkodik az ember? Egyet jelent az uralkodás a birtoklással?

Gyurkó János: A Biblia értelmezésében az uralkodás nem birtoklást, hanem elsősorban felelősséget jelent. Felelősséget mindazok iránt, amiket, akiket Isten az uralkodóra bíz.

Kézdy Edit: Ez az idézet az ókor emberének azt jelentette, hogy az embernek meg kellett küzdenie a természet erőivel az életben maradásért. Sajnos az erőviszonyok eltolódásával is megőrizte az ember ezt az attitűdjét. Ma az uralkodás inkább az okos gondoskodást kellene jelentse, bár az ember intelligenciája sokszor hevesnek tűnik ehhez.

Kamarás István: A mondottakhoz hozzáértendő, hogy „mindezt istenképmás-ként és mint partnereim tegyék”. A számomra mérvadó egezeták szerint az „uralkodjatok” jelentése itt „jó legelőre terelni”, „megvédeni a vadállatoktól”, vagyis megvédeni. Az utóbbi évek keresztény teológiájában két elképzelés jelenik meg. Az egyik szerint a természetben mint értelmes egészen partnerkapcsolat, szolidaritás és kooperáció van, amint ezt *Szent Ferenc* vagy *Albert Schweitzer* képzelte el és élte meg. A másik értelmezés szerint az ember megbízott. Mindkettőnek megvan a hátulütője: az első felfogás relativizálhatja az ember és a természet különbségét és megkérdőjelezheti a technikát, a másik pedig utat nyitna a kollektív egoizmusnak. A világ mindenestre Istené, de partnereket, az embernek kell tenni vele valamit. Felelőségünk, a ránk rakott szolidaritás, teremtettségünk konstitutív alkotórésze.

Zsolnai László: A Teremtés könyvének idézett helye úgy értelmeződik a mai ökoteológiában, hogy az embernek a természeti létezők pásztorává kell válnia. Ökológiai szempontból azonban még ez a szelíd értelmezés sem helytálló. A természeti létezőknek semmi szükségük az ember pásztorokodására. Épp ellenkezőleg! Egy természeti rendszer ökológiai értéke akkor maximális, ha evolúciója az embertől függetlenül, az emberi beavatkozástól mentesen ment végbe. A természetben ökológiai szempontból mi csak rontani tudunk. A „természetért való felelőség” fogalmának nincs semmi értelme. Mi csak a természettel kapcsolatos saját cselekvéseinkért vagyunk felelősek.

Lányi András: Ha az ókori Közel-Kelet egymással vetélkedő, harcias helyi istenségeinek egyike egy patriarchális vallás megalapításának hevületében tett is efféle kinyilatkoztatást profétája által, épeszű ember ebben aligha találhat erkölcsi igazolást a mostani, hódításra és terjeszkedésre berendezkedett technikai civilizáció természetromboló magatartása számára. Az élet feltétlen tisztelete, valamint a másra át nem ruházható egyéni felelőség mindenestre elvitathatatlan vezéreszméi az öszövétségi erkölcsnek. Ezekben alapszik az evangéliumok tanítása is, amely az uralom helyébe egyértelműen a szeretetkapcsolatot állítja, győzelemként az erőszak elvetését hirdeti, és a másokért hozott áldozatot tekinti az uralom bizonyosságos jelének.

Nánási Irén: Egy ilyen rövidke bibliai részlet vagy bármely más idézet értelmét lehetetlen fölvázolni úgy, hogy elvonatkoztatunk a Biblia teljes szövegétől, a kereszténység intézményesülésétől, a zsidó-keresztény világfelfogástól, értékrendtől és ezek történeti formaváltozásaitól.

A hívő keresztények között sincs egyetértés a természet és az ember viszonyát illetően. Egyik oldalon *Assisi Szent Ferenc* vagy *P. Theilhard the Chardin*, akik a természetet és az embert egyenértékű teremtményeknek tekintették, a másikon

Szent Ágoston, A. Gehlen vagy Szathmáry Sándor, akik alacsonyabb rendűnek vélték a természeti folyamatokat.

Minden valószínűség szerint lehet a természet feletti uralkodást úgy értelmezni, ahogyan ezt *F. Furger* Az önkéntes aszkézis című írásában teszi. Úgy véli, az uralkodás megművelést, megőrzést jelent. Lehetséges, hogy csak ez az értelmezés élt volna, ha minden keresztény valóban Krisztus követője maradt volna, ha a katolikus egyház valóban Krisztus egyháza maradt volna, de nem ez történt. A kereszténység intézményesülése, a katolikus egyház létrejötte abszolút tekintélyelv alapján működő, merev hierarchikus viszonyokat teremtett az emberek között, amelyekben az uralkodás eléggé nyilvánvalóan alá-fölrendeltségi viszony, korlátlan hatalom. Az uralkodásnak ez az értelmezése nemcsak az emberek egymás közötti kapcsolatára vonatkozott, hanem fokozatosan extrapolálódott a természet-ember viszonyára is. Továbbá a zsidó-keresztény természetfelfogás lényege a természet-ember viszonyát illetően az, hogy Isten a világot semmiből, az ember javára teremtette. Tehát a természet nem önérték, hanem az emberért van. Az ember a teremtés koronája, a teremtett világban belül ő az egyetlen öncél. E két mozzanat összekapcsolódása alapvető szerepet játszott abban, hogy még hívő keresztények is – a bibliai szövegek által megerősítve – eljutottak a másik ember feletti, illetve a természeti folyamatok feletti korlátlan uralkodás igényéhez és sajnos gyakorlatához is.

Az uralkodás és a birtoklás nem szinonim fogalmak, az emberi lét más-más dimenzióit fejezik ki. Az uralkodás elsősorban létünk csoportviszonyaihoz kötött, alá-fölrendeltségi viszonyok között létező érdekérvényesítés. A birtoklás személyesebb töltetű, individuális létünk összetevője, azt jelenti, hogy valami az egyénhez tartozik, ő rendelkezik vele, sajátja. Amit birtokol, lehet munkaeszköz, egyéb tárgy, lehet a másik ember is (például a rabszolga vagy a feleség). A munkaeszközök vagy a másik ember birtoklása uralmi viszonyokat (alá-fölrendeltségi viszonyokat) is kifejez. Ebben az összefüggésben az uralkodás és a birtoklás nem függetlenek egymástól.

Uhrman Iván: Az emberré váláskor az embernek még nem volt egyéb célja, mint a többi élőlénynek: biztosítani saját fennmaradását az ellenséges környezettel szemben. Mivel azonban ez túl jól sikerült, fel kellett merülnön a gondolat, hogy a Föld, a természet mindenestül az ember számára lett teremtve. Az idézett ószövegségi hely ezt a felfogást adja az Úr szájába. A probléma az, hogy a filozófia már rég túllépett az ilyen naivan antropocentrikus világképen, s bizonyos tudományos vagy éppen gazdasági-hatalmi körök még mindig nem vonták le a konzekvenciát, hogy ha a Földet nem az ember számára teremtették, nem is használhatja azt kénye-kedve szerint. A folyókat megfordítani törekvő sztálini rendszer szélsőséges, de korántsem egyedülálló példa volt. A természetet azonban ha vissza lehet is szorítani, meg lehet is erőszakolni, tartósan uralodni lehetetlen felette. Már *Xerxész* tapasztalhatta, hogy hiába próbál meg szárazföldi utat teremteni a Boszporusz: egyetlen tengeri vihar tönkretelheti művét.

Agócs József: A „Szaporodjatok és sokasodjatok és töltsétek be a Földet” formula minden élőlény-populáció genetikai programjának egyik részét jelenti. A másik rész az, hogy ezt nem tehetitek korlátlanul, a többi populáció elpusztításával, kiszorításával, az élelmi hálózatok rövidre zárásával. Erre utal a „hajtsátok birodalmatok alá” és az „uralkodjatok a tenger halain és az ég madarain és a földön csúszó, mászó mindenféle állatokon” program is, amelyet érthetünk úgy, sőt úgy is kell értenünk: „vegyétek gondozásba, teljes felelősségű kezelésbe, legyetek gazdái, orvosai, segítétek őket létfeltételeik előállításában, erősítsétek önszerveződésüket” program-

ként, de amely program nem jelentheti azt, hogy semmisítsétek meg őket, foglaljátok el helyüket, tegyétek őket életképtelen háziállatokká stb.

Az „uralkodjatok” azt (is) jelenti, hogy tanuljunk meg uralkodni, uralkodóhoz méltóan elsősorban önmagunk uraivá válni, azaz „alattvalóinkat”, a ránk szorulókat szolgálni. Az uralkodás, de még a birtoklás sem jelenthet önkényt, felelőtlen herdálást, a jövő fölélését, még ha a mai uralkodók és tulajdonosok zöme ezt teszi is. A probléma nem a szavakból, hanem önkényes, felületes, torz értelmezésükből következik.

Szűcs Ferenc: Már Schiller megsejtette, Max Weber pedig a tézis rangjára emelte, hogy a nyugati tudomány és technika bölcsője ennél a bibliai idézetnél ringott. Az uralkodás szó – noha a *kábas* héber ige meglehetősen durva jelentést is hordoz (fejére taposni) – mégsem a birtoklást fejezi ki, hanem a teljes idézet összefüggésében ennek az ellenkezőjét: a maga képére teremtet ember Isten uralmának a jele a földön. Ez egyúttal felelősséget, a Teremtőnek való számadási kötelezettséget is jelent. A teremtés másik elbeszélése (Ter. 2,15.) pontosítja is ezt a megbízatást: „művelni és őrizni” kell a kertet. A művelésnek – melyből kultúra szavunk is ered – az őrző felelősséggel kellene párosulnia, így valóban félreértés innen eredeztetni a természet kizsákmányolását. De a bevezető mondat értelmében csakugyan meg lehet keresni a világ mitológiátlanításának eredetét, amely a természet megismerése és erőinek felhasználása előtt megnyitotta a kaput.

Meg kell jegyeznünk, hogy a „szaporodjatok, sokasodjatok” parancs olyan áldás ígérete, amelyben ember és állat egyaránt részesedik (Ter. 1,22), így már csak emiatt sem lehet az állatvilág kárára értelmezni az idézetet.

– *Véleménye szerint kik vagy mely csoportok, szerveződések fogalmazhatják meg és képviselhetik ezeket az értékeket következetes, igaz, meggyőző módon? (Szaktudományok? Felekezetek? Politikai pártok? Egyes emberek?)*

Lányi András: És vajon kik ne tehetnék? Az igazi kérdés szerintem az, hogy ha tehetik, miért nem teszik. Tudatlanságból? Önzésből? Gonoszságból? Vagy mert félreismerik feladatukat (tudósok, pártok, felekezetek, pedagógusok)?

Szűcs Ferenc: Úgy gondolom, a felsoroltak valamennyien, ki-ki a maga lehetőségei szerint. Ugyanakkor szükség van arra is, hogy összehangolt állásfoglalások is születessenek. Legfőképpen pedig szigorú és betartható törvényeknek kell védeniük a közös értéket.

Agócs József: Ezt a több milliárd éve létező, de általunk csak most: romjaiban, haldoklásában fölfedezett értékrendet minden embernek képviselnie kell, ahogy a többi élőlény is képviseli. Ez úgy lehetséges, hogy aki először ismeri föl a bioszféra értékrendjét, az kezdetben egyedüli képviselőként először csak néhány embert tanít meg a képviselőre, majd – segítségükkel s egyre több tanítvány segítségével – mindenkit. A hírközlés modern eszközeit erre kell fölhasználni, nem félrevezetésre, kábításra!

A „következetes, igaz és meggyőző mód” az ellenőrizhetőség és megbízhatóság a tudománytörténeti tanulságokon, a tudományfilozófiai ajánlásokon, s a rendszerkeretelési követelményeken alapszik. Ezek bemutatása, oktatása, gyakorlása eddig rejtve maradt, vagy éppen elfojtott képességeink, elsősorban az általánosításokat elősegítő, a mindenre odafordulást lehetővé tevő (generalista) képességeink kifejlesztése, edzése révén lehetséges. (Ilyen például a korlátlan kíváncsiság, az elfogulatlanság, az önzetlenség, az együttműködési készség stb.) A feladatból s a generalista képességekből pedagógusi, karmesteri, munkaszervezői, kibernetikai vagy műszaki önkormányzati módszer következik gondolkodásban, döntéshozás-

ban egyaránt, legyen szó ismeretszerzésről és ismeret-ellenőrzésről, létfeltételeink előállításáról vagy a létünket fenyegető veszélyek elhárításáról.

Ennek az új értékrendnek a tiszteletéhez, védelméhez, regenerációjához, ennek az új módszernek a gyakorlásához újfajta (nem politikai, nem tudományos, nem vallási, nem jogi és pénzügyi stb., hanem műszaki, kibernetikai) intézményrendszerre van szükség. Aki tudja, hogy mi a probléma és a megoldás, annak első képviselőként iskolát, ezen belül kísérleti mintagazdaságot alapítani legyen kötelessége, hogy ott önként vállalkozó tanulók segítségével bemutathassa a többieknek, mi az oktatás tárgya és módszere, mi a gyakorlatban való alkalmazás eredménye. A tudatlanság, a téves ismeretek, az alkalmatlanná vált hagyományok őrzésére, további erőltetésére, vágyálmok kergetésére, az új, ellenőrzött ismeretek elfojtására, elhallgatására viszont se párt, se felekezet, se akadémia, se alkotmány, se hadsereg létrehozása vagy fönntartása nem engedhető meg.

Kamarás István: Az emberek közül bárki, illetve az emberek bármelyik csoportja megfogalmazhatja ezt hitelesen, ha kellő rálátással teszi, ha az átfogó világtérlemezés nem szűkül le csoportérdek befolyásolta ideológiává. Ebből az is következik, hogy nehezebb a „vizsgán átmenni” egy-egy részhorizontot képviselő szaktudományok és részérdeket felvállaló pártoknak. Elvileg valamivel könnyebben lehetne a vallásoknak, mivel azok átfogó világtérlemezések, ám ezeket is befolyásolja társadalmi környezetük.

Uhrman Iván: Egyes emberek feltétlenül. A szaktudományok is, bár ezek szava kétségbeejtően kicsi körben hallható csak meg. Felekezetek, pártok részéről dicséretes, ha a környezetvédelem programját őszintén felvállalják. Ezt azonban sajnos nagyon ritkán teszik tisztátalan hátsó szándék nélkül!

Kézdy Edit: A pártok semmiképpen, azoknak inkább kampányfogás a környezetvédelem. Sokat jelentettek számomra egyetemi tanárainak, különösen *Horánszky András*nak és *Vida Gábornak* a szavai, akik úgy adták elő tudományukat, hogy azon időről időre átütöttek a természetvédelem szempontjait. Azóta azt gondolom, hogy a szaktudományok, az egyetemi oktatók és az iskolákban tanítók autentikus képviselői lehetnek ezeknek az értékeknek. Nagy a társadalmi szervezetek szerepe is. Sajnos én nem vagyok mozgalmár alkat, távoli szimpátiával szemlélem ezeket a szervezeteknek a munkáját.

Nánási Irén: Az értékek és a befogadók sokfélesége miatt nem lehet csak egy csoport privilégiuma sem az értékek megfogalmazása, sem képviseletük. A tudományok (a kutatók) feladata elsősorban az ismeretelméleti értékek megfogalmazása és közvetítése, a természeti folyamatok és az emberi lét megértése. A kutatóknak azonban vizsgálati objektumukkal és eredményeikkel kapcsolatban erkölcsi és esztétikai értékeket is fel kell vállalniuk. A felekezetek fő teendője erkölcsi értékek közvetítése. A politikai pártoknak elsősorban az értékek érvényesítésében, kompromisszumkeresésben van alapvető szerepük. Bizonyos szempontból kulcskérdés az egyén. Minden egyes embernek személyes ügyévé kell tennünk a természet-, a környezet- és az egészségvédelmet. Meg kell tanítanunk arra, hogy képes legyen felépíteni saját természetkimélő, embertisztelő értékrendjét. Közvetlen környezetében – ha erre szükség van, szélesebb körben (akár országos szinten is) – képviselje ezeket az értékeket. Ebben az összefüggésben a családnak és az iskolának van meghatározó szerepe. Óriási a felelőssége a kommunikációs eszközöknek, elsősorban a televízióknak.

A problémák ott kezdődnek, amikor bármely szerveződés vagy egyén a kizárólagosság igényével lép fel, és úgy véli, ő az egyetlen, aki az abszolút érték (igazság) birtokában van és kinyilatkoztathat.

Gyurkó János: Azt az értékrendet, amelyben a természetes, a művi és a társadalmi környezettel való harmonikus együttélés előtérben van, az fogalmazhatja meg és képviselheti hitelesen, aki ezt ténylegesen meg is valósítja életében, cselekedeteiben. A szaktudományok saját speciális aspektusukból megfogalmazhatják ezt az értékrendet, de meggyőzőbb az együttműködés tényét is implicit módon kifejezésre juttató interdiszciplináris megközelítésű kifejtés. A felekezetek, ha nem azt keresik, ami elválaszt, hanem azt, ami összeköt, hiteles megfogalmazást adhatnak az ember és környezete viszonyáról. A modern politikai pártok ma már, legalábbis a deklaráció szintjén, törekvésenként szögezik le az ember és környezete viszonyának rendezését. Az értékrend lehitelesebb képviselője mégis a cselekvő példa. Nem véletlen, hogy az egyes szerzetesközösségeket tartják az ember és ember, ember és természet harmonikus kapcsolata legmeggyőzőbb példájának.

Zsolnai László: Hiteles ökológiai álláspontot képviselhet, aki az ökológiai morál általános követelményeit teljesíti. Ezek a következők: alázat a természettel szemben, a természet szeretete, a természeti ökoszisztémák tisztelete, a természettel szembeni birtokvágymentesség és titokra nyitottság.³

– *Hogyan viszonyulnak e kérdésekhez az állami és a felekezeti iskolák?*

Gyurkó János: A környezet szeretetét, az ebből fakadó felelősségtudatot, az erre épülő magatartást és aktív cselekvést nemcsak tanítani, hanem nevelni kell jó szóval, példával. Ennek fontos terepe a család mellett az iskola. Szükséges, hogy az oktatás egészét hassa át a környezetre vonatkozó ismeretek elsajátíttatása, és hogy környezetbarát magatartásra és a környezet iránti felelősségtudatra, az erre épülő cselekvésre nevelés kellő szerepet kapjon az iskola életében. Meggyőződés, hogy ez minden jó iskola fontos jellemzője, függetlenül attól, hogy állami vagy felekezeti iskoláról van szó.

Szűcs Ferenc: Talán negatíve is feltehetjük a kérdést: mi az, amit nem kellene tanítani. Semmi olyat, ami a természettel szembeni felelőtlen magatartásra ösztönöz. Ilyen szempontból gondosan meg kellene szűrni a természettudományokkal foglalkozó tankönyveket is. Másfelől azonban tanítható is a környezetbarát gondolkodásmód, különösen, ha a tankönyvek kerülnek az elidegenítő nyelvezet. Az iskola kétségtelenül a tanítható tudás megszerzésének legfontosabb terepe és az is marad. Az azonban, ahogyan ezt teszi, nem elhanyagolható szempont. Lényegi különbséget nem látok az iskolák között a feladat tekintetében, de talán a felekezeti iskolák ennek elérésére néhány sajátos eszköztöbbslettel rendelkeznek, mint például a bibliai teremtés- és gondviselési hit, a keresztény etika és mindezek érzelmi kötődése. A természet szeretete azonban nem lehet felekezeti vagy világnézeti kérdés.

Uhrman Iván: Az iskola feladata az, hogy tanítson. Végzetes hiba volna, ha a jelenkor talán legnagyobb, legégetőbb problémája nem kaphatna helyet a tananyagban, nemcsak a kémia, biológia, hanem a földrajz, sőt a történelem anyagában is. Nagyon fontos volna annak a történelmi útnak a felvázolása, melynek során az ember kiszolgáltatott élőlényből a természetet mindenütt legyőzni s legigáznai igyekvő agresszorral vált. A tananyagban azonban még legutóbb is a boldog jövő zálogaként jelent meg a természet feletti („küszöbön álló”) győzelem. A népszerű *Képes Történelem* sorozat *A gépek forradalma* című kötetében *Randé Jenő* – igaz, jó évtizeddel ezelőtt – a nevenséges konzervativizmus mintapéldáiként

³ Lásd erről részletesen: *Juhász-Nagy Pál és Zsolnai László: Az ökológia reménytelen reménye.* Bp., 1992. ELTE TTK. 83–91. old.

hivatkozott azon angol földesurakra, akik a gőzmozdony megjelenésétől birtokaik szépségét, csendjét vagy – horribile dictu! – a rókalyukak nyugalmát féltették. Generációk nevelkedtek fel ilyen szellemben, a természet legyőzésének eufóriájában. Mennyi ideig nevelhető rá legalább ugyanennyi generáció arra, hogy a környezetet óvni kell – s nemcsak a propaganda színtjén?!

Agócs József: E kérdésekkel kapcsolatban minden tény, összefüggés, elv, cél, módszer és eszköz tanítható és kutatható, semmi sem taníthatatlan vagy kutathatatlan. Ismereteink, előfeltevéseinek ellenőrzése, új előfeltevések kialakítása terén, s a végeredmény: az örvényrendszer-elmélet és bioszféra biológia elveinek és (nem is csak emberi) gyakorlatának tanításában már 12 éves tapasztalattal rendelkezünk.

Bármely iskolában kialakíthatók ennek az oktatásnak a feltételei, de a jelenlegi forma, elsősorban a szükséges tanegyetemi terület nélkül, legfőképpen az elvek oktatására lehet jó. Bárkinek módjában áll szintessel is elsajátítani, amit nem tud, s új ismeretekkel fölváltani, amit rosszul tud.

Zsolnai László: A természethez való ökológiai viszonyulás természetesen tanítható. Az ökológiai nevelés fő feladata az emberben eredendően benne rejlő természeti erények ápolása és kibontakoztatása. A legfontosabb értékorientáció az evolúciós-ökológiai értékek feltétlen tisztelete.

Kézdy Edit: Ezek a kérdések messze túlmutatnak a természet és a filozófia körén. Egyrészt igen töredékes az, amit az iskolában meg tudunk tanítani, másrészt a középiskola az utolsó hely, ahol még viszonylag sok gyerek rendszeres tanítást kaphat bármiről. Az állami és a felekezeti iskolákban egyaránt a tanárok meggyőződésén, erején vagy erőtlenségén múlik minden.

Lányi András: Ami tudható, az valamiképpen közölhető is, ami közölhető, az tanítható, az iskola pedig éppen arra való. A harmonikus együttélés alapelvei (másokkal, de főleg önmagunkkal), a mások iránti tisztelet, a mások javának szeretete, valamint az, hogy a természet rendjében gyönyörködni tudjunk és megértsük felelősségünket e rendért, mindez, bizony, tanítható. Az embergyerek szocializációja tanulási folyamat, melynek során meg is tanulja mindegyik a fentieknek megfelelő beállítódást vagy éppen annak ellenkezőjét. Hogy melyiket inkább, az éles fényt vet az illető civilizáció minőségére. A mi civilizációnk minden eddigénél inkább az iskolára bízta az új nemzedék felnevelését és beavatását. Ezért az igazi társadalmi reformnak – amelynek híre-hamva sincs – az iskola és az oktatás szellemiségének belső megújulásával kellene kezdődnie. Ha a tudásnak értelme volna és az iskolában ez az értelem szabadon formálódna, s nem gépies „kiszerezése” zajlana a csereszabatos koponyákba, akkor nem volna szükség külön „világnevelési tárgyra”.

Mentsen meg bennünket a Tantervek Ura mindenféle világnevelési tárgytól! A világot ugyanis vagy a róla alkotott nézetekkel együtt lehet tanítani, vagy sehogy sem. A „külön” világnevelési tárgyak per definitionem előítéletekre tanítanak. Ezek a világnevelési tartalmak ugyanis nem is hiányoznak az oktatás rendjéből mindaddig, amíg az nem silányul lélektelen információátadássá. De ahol irodalmat, történelmet az erkölcs és a kultúra nagy érték dilemmáitól elszakítva képesek tanítani (és akkor voltaképpen mit is? minek?), ott semmitmondó, életidegen lesz majd az erkölcsstan is. Ha a biológia csak metabolizmusokról (biokémiai átalakító folyamatokról), a földrajz csak a nyersanyagok lelőhelyeiről szól, ne kreáljunk külön tárgyat a „környezeti tudatosság” terjesztésére, hiszen éppen ez a megkettőzés, tények és eszmék elkülönítése az, ami környezetellenes, antiökológikus. Akkor már inkább bízzuk a növendékre, hogy maga keressen magának életelveket az

iskola falain kívül. Hátha egy könyv, egy szerelem, egy tölgyerdő vagy egy igaz ember példája tanítója lesz majd ezekben a dolgokban.

Nánási Irén: Tanítható, tanítandó az érzékeléstől az absztrakt fogalmi gondolkodásig, a tájékozódástól a döntésig, a konfliktuskezelésig csaknem minden, az érzelmi élet is, csak nem verbálisan, nem logikai úton. Hasonló a helyzet az értékrend kialakításával. A születés utáni első években a példaadás, a viselkedés a hatékony módszer. A példaadás a serdülőkorban sem veszíti el a jelentőségét, csak mellette a racionális érvelés is szerepet kap. Összegezve: a természet-ember viszonyának, az emberek közötti kapcsolatoknak minden összetevője: az ismeretek, az érzelmek és az értékrend taníthatók és tanítandók. A tanítás módszerei különbözők. Alapvető szerepe az ismeretek, az érzelmek, az értékek elsajátításában a családnak és az iskolának van. A mindenkori kormány felelőssége az, hogy biztosítsa a család és az iskola működéséhez a szükséges feltételeket.

Az állami és a felekezeti iskoláknak nem lenne szabad különbözőniük a tanítandó tudományos ismeretanyagban, valamint abban sem, hogy ismertetik a különböző korok és kultúrák által létrehozott értékeket és biztosítják az egyén számára a saját értékek kialakításának feltételeit. Remélhetőleg a felekezeti iskolákban nincs terepe annak a keresztény erkölcsre hivatkozó természettudomány-ellenességnek, mely korunk ökológiai, erkölcsi problémáiért a természettudományokat teszi felelőssé. Újra elveszi azokat a jelzős szerkezeteket, amelyek a természet megismerésében, a természethez fűződő gyakorlati viszonyunkban, az emberek egymáshoz való viszonyában máig és még ki tudja, meddig ható károkat okoztak. A Sztálin–Liszsenko neve fémjelzte ideologikus címkézések felfüggesztettek minden olyan kutatást, amely feltételezett valamiféle viszonylagos autonómiát (pl. genetika, kibernetika, szociológia stb.). Ezeket „burzsoá” áltudományoknak nevezték. A „keresztény” humánökológia épp olyan torz agyszülemény, mint a „burzsoá” genetika.⁴ Torz, mert épp úgy nincs köze sem a keresztény etikához, sem a humánökológiához/tudományhoz, mint ahogyan a micsurini genetikának nem volt köze a mendeli–morgani genetikához. Torz, mert a tudományt vallásként kezeli. A vallás és a tudomány, a tudomány és az ideológia nem keverhető össze, mert a létnek nem egyazon dimenzióival foglalkoznak.

Kamarás István: Mindaz, amit megpróbáltam megfogalmazni – természetesen az életkori sajátosságok figyelembevételével adagolva és megformálva –, tanítható. Nem tanítható, de valamennyire érzékeltethető a titok. A tanítható tudásnak az egyenlők közt egyik terepe az iskola, ám nyilván más és másképpen lehet megvalósítani az iskolában, a lelkigyakorlaton és az olvasótáborban. Az állami és az egyházi iskolákban egyaránt meg kell jeleníteni a világnézetileg különféle megközelítéseket, mindkét intézményben meg kell engedni a „szabad választást”, azt azonban természetesen lehet venni, hogy a világnézetileg elkötelezett iskolákban előtérbe kerül és „kinagyítódik” egyfajta megközelítés.

Frank Éva: Minden tanítható. Semmi sem tanítható. Függetlenül e kérdésektől és beleértve e kérdéseket is. Egy tanárnak annyi szerepe lehet, hogy megmutasson általa ismert (ismertnek vélt) jelenségeket, összefüggéseket, értékeket; szoktasson gondolkodásra, segítsen kinek-kinek önmagában értéket találni, hogy másban is fölismerje azt. A „tanítható tudásnak” a lexikonokat, enciklopédiákat megfelelőbb terepnek látom. Az átadható tapasztalat cseréjének lehet megfelelő terep az iskola.

⁴ Lásd: *Farkas Péter:* Fenyegetett jövőnk. Gondolatok a keresztény humánökológia tárgyköréből. Márton Áron Kiadó, 1993.

- *Mi gátolja az elméleti szinten, például a teológia, az ökológia vagy a filozófia nyelvén megfogalmazottak érvényesülését a gyakorlatban?*

Zsolnai László: Itt és most szinte mindenki ellenérdekelte egy ökológiai fordulat végrehajtásában. Gyakorlatilag csak a modern gazdasági és politikai logikától való megszabadulás teszi lehetővé a természetért való cselekvést. Fel kellene adni a mindent pénzben való mérés ideológiáját, a jövő erőteljes leszámítását és a legerősebb érdekcsoportokra alapozott politizálást.

Agócs József: Gátjai, akadályai már annak is vannak, hogy a hagyományos elméleteket, paradigmákat: világnézeteket, vizsgálati tárgyakat, célokat és módszereket, fogalom- és mértékrendszereket; az analitikus és szintetikus kutatáshoz, a vezetéshez szükséges emberi képességeket és képzettségeket stb. számba vegyünk, megfogalmazzuk, mert az már önmagában is felhívna a figyelmet a hiányok, a tévedések, az elhanyagolások, az ösztönös, felületen, igénytelen közelítésmódok egy részére vagy legalábbis lehetőségére, s ezáltal a következő, módszeres, elfogulatlan ellenőrzés, sőt a fölváltást célzó elméletkeresés szükségességére. Ez pedig a hagyományos elméletek, intézmények, címek és rangok, pénzben is kifejezhető tekintélyek és elismerések leértékelődésével járna, tehát erre megbízást a hagyományos intézményektől senki sem kap, az ilyen munka eredményét a címekkel és rangokkal rendelkezők vagy ilyenre vágyók közül senki sem fogadja.

Azt persze senki sem tilthatja meg, hogy valaki szabad idejében, ha sokkal kisebb hatásokkal is, de keresse a hagyományos elméletek hibáit és hiányosságait, keresse és vegye foglalmazzza a jobb, sőt a jó, a hibátlan és hiánytalan elméletet, de ez vagy meg sem jelenhet a hagyományos hírközlés fórumain, vagy ha mégis, akkor is figyelmen kívül hagyják. Ez így volt és így lesz ezután is, amíg a tudományt, a politikát, a gazdaságot s a kultúrát mint analitikus részlegetek nem rendelik alá az ismeretszerzés és ismeretalkalmazás szintetikus részlegének, mégpedig intézményi keretek tekintetében is. A legnagyobb akadály tehát az ismeretszerzés felől nézve egy Megismerési Akadémiának, a döntéshozás felől pedig egy kibernetikai jellegű Bioszféraparlamentnek a hiánya.

Nánási Irén: Többféle oka van annak, hogy a tudományok, a filozófia és a teológia által megfogalmazottak nem vagy kevésbé érvényesülnek. Mindenekelőtt az értékrenddel vannak alapvető problémák gazdasági-politikai szinten a döntéshozók és a végrehajtók körében, valamint az egyéni életben egyaránt. A gazdasági haszon (ma már egyre inkább az egyéni haszon) nem csupán az értékhierarchia csúcán álló érték, hovatovább minden más értéket kiszorító abszolút érték. Rosszul értelmezték a szabadságjogok, sokkal inkább szabadosságról, korlátnélküliségről, mintsem szabadságról van szó.

A másik okcsoport az ismeretek hiányos volta a köztudat szintjén, de a döntéshozók körében is vannak alapvető problémák e téren. Amit a tudományok már tisztáztak, nem tettük, nem tesszük közkinccsé. Nem csupán az alapképzésnek, hanem a továbbképzésnek is alapvető szerepe van a hiányok pótlásában, a szemléletváltásban. Az ökológiai problémák megértése, kezelése, a továbbiak megelőzése elodázhatatlan. Az okok a felnövekvő nemzedékeket kell felkészítenünk ezekre a feladatokra, hanem a felnőtt generációt úgyszintén.

Kamarás István: Gátolja maga az elmélet (a kategóriák, a szaknyelvek stb.), általában az Én-Az kapcsolat. Gátolja érdekünk és értékrendünk. Gátolja az a környezet, amely ellenségesen vagy közömbösen viszonyul ahhoz, amit tanulunk és bensővé tettünk.

Lányi András: A másik köztársaság című tanulmánykötetemben több megközelítésben kerestem erre a választ, ugyanezt tettem legutóbb a Liget 1994. évi májusi számában; ennél szűkebb terjedelemben csak közhelyekre futná.

Szűcs Ferenc: Az erkölcsi felismeréseknek együtt kellene járniuk a jogi szabályozásokkal. Bizonyos magatartásformákat a bűnözés kategóriájába kellene sorolni, és így is kellene szankcionálni. Emellett állandóan számolni kell azzal, hogy a környezetvédelem és bizonyos fogyasztói szokások átalakítása ellentétesen működik a gazdasági, piaci és reklámérdekekkel. A jelenlegi gyakorlat túl sokat bíz az egyén erkölcsi döntésére, miközben semmi nem köt olyan testületeket, amelyek az egyének életét döntően befolyásolják.

Gyurkó János: Nem elég még az elvontan, tudományosan megfogalmazott környezettudatos értékrend közérthető és az embereket közreműködésre ösztönző közvetítése, a pozitív, az aktivitásra készítő környezeti tájékoztatás és propaganda. Emellett hiányosak azok az eszközök is, mind intézményi, mind technikai vonatkozásban, amelyek a környezettudatos cselekvést elősegítik. Egy-egy faültetési vagy parktisztítási kampány sikere bizonyítja az emberek készségét, de hiányoznak azok a szervezetek és az eszközök, mind intézményi, mind technikai vonatkozásban, amelyek a környezettudatos cselekvést elősegítik. Hasonló a helyzet a szelektív szemétyűtéssel. Arra volna szükség, hogy az ilyenfajta tevékenység a mindennapi élet szerves része legyen, és ebben a fő akadályt nem az emberek érdektelensége, hanem a feltételek hiánya jelenti.

Kézdy Edit: Fájdalmasan nagy akadálynak érzem a megszokást, a bejárt rendszer önmozgását, a gazdaság szorító erejét. A cselekvés legfőbb akadálya számomra az, hogy – mint írtam – viszolygok a mozgalmaktól.

Uhrman Iván: Az ember esendősége a gát. Senki nem mond le arról, hogy saját autóján járhasson, ha már van; de még arról sem sokan, hogy azt olcsóbb (mert ólmozott, tökéletlenül égő stb.) üzemanyaggal működtessék. Senki nem mond le hűtőszekrényéről csak azért, mert annak gyártása állítólag növeli az ózonlyukat; és parabolaantennájáról sem, pusztán mert a műholdak alkalmasint még szennyezőbbek. Hiába fogják fel egyre többen, hogy az egész emberi civilizáció a pusztulásba rohan, s talán a természetet is sikerül magával rántania végleg; a mai kényelemről nem hajlandók még a saját holnapjukért sem lemondani. Azt ráadásul kevesen látják, mennyire közel van máris a vég: s unokáik biztonságáért még annyira sem kívánnak áldozni.

– *Hogyan jelennek meg, megjelennek-e egyáltalán az ilyen és ehhez hasonló problémák az Ön mindennapi munkája során?*

Gyurkó János: Természetes, hogy környezetvédelmi miniszterként ezekkel a problémákkal rendszeresen találkoztam. Súlyos gondot okozott számomra, hogy a környezeti felelősségtudat a kormányzati munkában nem érvényesült következetesen, és azok a törekvések, amelyek a minisztériumban a környezeti oktatás, képzés, nevelés szolgálatára irányultak, kevés támogatást kaptak.

Zsolnai László: A Közgazdaságtudományi Egyetem tanára vagyok. A modern közgazdaságtan eszméit és módszereit kellene közvetítenem a hallgatóknak. Csak hogy – többek között – épp ezek az eszmék és módszerek vezettek a természet világméretű tönkretételéhez, az emberiség jövőjének feléléséhez. Ezért igyekszem ökológiai szemléletű, etikailag megalapozott gazdaságtant tanítani.

Szűcs Ferenc: Minthogy teológiai etikát is tanítok, ezen belül is szükségképpen előkerül a kérdés. De hittankönyvek és más írások lektorálásakor gyakran találkozom olyan nem tudatos „elszólásokkal”, amelyek arról árulkodnak, hogy radikális szemléletváltozásra van szükségünk.

Agócs József: 17 éve legalább 150 ehhez hasonló tanulmányban, még több levélben próbáltam fölhívni az ügyben érintett politikai, szakmai, tudományos döntéshozók figyelmét a veszélyekre s a megoldás megkezdésének sürgősségére,

mindeddig hiába. A negatív szelekció a döntéshozók kiválasztásában és a gondolatok szelektálásában eddig tökéletesen működött. A pedagógusok többsége sem erre a válaszra vár.

Nánási Irén: Kutató- és oktatómunkám részei ezek a problémák. Kutatásaim középpontjában a humánökológia, valamint ennek szerves részeként az ökológiai és nevelésorientációjú antropológia áll. A humánökológia mint a 70-es években önállósult, a több évszázados hagyománytól eltérő értékrendet és kutatási módot képviselő, „felforgató” tudomány. Különös tekintettel a humánökológia önállóvá válásának, a geoszféra-bioszféra globális folyamatainak, az emberi tevékenység által okozott globális problémáknak az összefüggéseire. Szerves része a vizsgálódásoknak az a történeti út, ami elvezetett az ökológiai krízishez, ami egyben humánkrízis is. Az ökológiai szemlélet létének, nemlétének kultúrtörténeti okai és gyakorlati következményei.

A megoldás keresésében a humánökológia keretein belül alapvető szerepet játszik az ökológiai és nevelésorientációjú antropológia.

Az oktatás mindkét szintjén vannak e problémaköröket taglaló kurzusok. Az alapképzésben: a biológiai és filozófiai gondolkodás kultúrtörténete és a humánökológia alapjai.

Uhrman Iván: Sokféleképpen. Ha történelmet tanítok, szinte minden korszak vonatkozásában. Ha irodalmat tanítok, nem csupán a természetbe visszavágyó ember nosztalgiját kifejező költemények kapcsán, Theokritosztól Goethén és Arany Jánoson át a XX. század költőig, de – ellenkező előjellel – akkor is, ha Whitmannek a gőzmozdonyhoz vagy Marinettinek a versenyautóhoz írott ódájáról van szó.

Frank Éva: Ha az ember gyerekek között él, indirekt módon minden pillanat szolgálhat arra, hogy e kérdések jelenléte tudatosodjék. A direkt sulykolásnak elidegenítő hatása lenne. Nyilván másképp következik mindez egy nem humán, nem magyar szakos praxisában.

Kézdy Edit: Biológia–kémia szakos tanár vagyok, mindez a munkám része. Mindennapi háztartási gyakorlatom során is megjelennek ezek a problémák.

– *Van olyan kérdés, amit szívesen látott volna, de mi kihagytuk?*

Uhrman Iván: Azt, hogy van-e még perspektíva. Egykori nagy tudású biológianőm, *Wiesinger Márton*, évekkal ezelőtt úgy ítélte meg, hogy még húsz év, és a Föld élő szervezet számára lakhatatlanná válik. Nem tudom megítélni, helyesen látta-e, de nem lepne meg, ha igaza volna. Az emberiség azonban rendületlenül mocskolja tovább környezetét.

Nánási Irén: Fontosak ezek a körkérdések, mert a pedagógus tevékenységének alapja, akár a közoktatásban, akár a felsőoktatásban munkálkodik, a tudományos ismeret. Ugyanilyen lényeges azonban az is, hogy legyen filozófiai (nem ideológiai!) műveltsége, és ismerje a vallásokat.

Természet, filozófia, vallás, antropológia, így teljesebb lett volna. Kimaradt egy alapvető témakör: az antropológia, globális problémáink alapvető szemléleti forrása: a homo sapiens önértékelési zavara, az önismeret hiányos volta. Sajnos ma is aktuális még: „Szégyen, enémről nem tudom a lényegét.” *Voltaire* gondolatát folytatnunk kell: „Igyekszem hát kutatni lényemet.” Van mit kutatnunk az emberrel kapcsolatban, és van mit közkinccsé tennünk, például az ökológiai és nevelésorientációjú antropológiai ismereteket, mert ezek hozzájárulnak korunk problémáinak megértéséhez és megoldásához.

Gyurkó János: A jövőre vonatkozóan szeretném mondani, hogy továbbra is olyan törekvéseket kívánok támogatni, amelyek a fenntartható fejlődés lehetőségét

biztosítják, a természet, a társadalom és annak alkotásai közötti harmóniát akarom szolgálni, külön is figyelmet fordítva azokra az értékekre, amelyek a jövő generációk életlehetőségeit gazdagítják.

Szűcs Ferenc: Szívesen láttam volna azt a kérdést, amely a természeti környezet védelmét összekapcsolja az általános etika tantárgy bevezetésével. Meggyőződésem, hogy csak egy komplex etikai nevelés részeként tehetünk valamit e téren. Ugyanis az önzés, agresszivitás stb. jelenségeinél alig választhatók szét a természeti környezethez, a tárgyi környezethez (pl. a telefonfülkékhez) és emberekhez való viszonyulás alapmotívumai. Ha viselkedéskultúránk szintje nem emelkedik általában, aligha várható bármi jó is a környezetvédelem terén.

Frank Éva: A kérdés – szerintem – ennyi: mi gátolja az elméleti szinten megfogalmazottak érvényesülését? A válasz: a gyakorlat.

„A fiatalok csak személyes meggyőződéseik alapján lehetnek az ügy elkötelezettjei”

A bibliai idézet az emberiség fejlődésének legkorábbi stádiumára vonatkozik, amikor az ember még érezte a természettel szembeni teljes kiszolgáltatottságát és alárendeltségét. A Bibliának erre vonatkozó sorai ideológiát szolgáltattak az ember természettel szembeni küzdelmére, aminek fő motivációja a félelem és a létfenntartás volt. Az, hogy ez önzően ment és megy végbe, a tudatlanságból ered. Azóta óriási változások történtek minden területen, az ember mind jobban megismerte a természetet (a benne munkáló erővel együtt), és elfogadta, hogy soha nem lehet a természet ura, legfeljebb szellemi teljesítménye alapján pillanatnyilag kihasználhatja azt. Az ember napjainkban kezd rájönni: szoros érdeke fűződik ahhoz, hogy minél kevesebb kárral vegye el a természettől azt, amire szüksége van. Tehát a bibliai idézet ma már nem értelmezhető, nem aktuális, nincs létalapja.

Akörnyezetvédelem egyik fő feladata ezért a tájékoztatás. Így nő az esélye annak, hogy mind több ember győződjön meg személyesen a problémák valóságáról, és saját tapasztalataira támaszkodva tegyen valamit.

A dolog erkölcsi oldala nem tanítható. Erre a tanár (vagy mások) felhívhatják a figyelmet, rávezethetik a fiatalokat, de azok csak személyes meggyőződéseik alapján lehetnek az ügy elkötelezettjei.

Fontos még a csoport vonzóereje: csoportosan az ember bátrabb, határozottabb (nevezhetjük ezt egyfajta tömegpszichózisnak is).

*Krasznahorkai Katalin és Dobos Gergely tanulóik
(Veres Péter Gimnázium, II. A és IV. B)*